

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Важениної Олени Григорівни «Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 - українська мова 035 Філологія (Вінниця, 2018. - 254с.)

Фразеологізми будь-якої мови є лінгвoseміотичним феноменом, формуючи особливу «підмову», одне з концентричних кіл мови, у якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу.

Із погляду актуальності та важливості тематики подана на захист дисертація «Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала» заслуговує повного схвалення, адже на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки посилений інтерес викликають саме питання так званої оказіональної фразеології (І. Ю. Третьякова), оказіональної фраземіки (О. В. Тюменцева), оказіональної фразеологічної номінації (О. С. Кривецька) тощо. Попри досить строкату термінологію як вітчизняні, так і зарубіжні науковці акцентують увагу на дослідженні індивідуально-авторських фразеологічних одиниць (ФО), на особливостях їхнього функціонування здебільшого в текстах художньої літератури. І це цілком закономірно – саме художня література є потужним і невичерпним джерелом використання узуальних і продукування оказіональних фразеологічних одиниць.

Актуальність роботи зумовлена й тим, що нагальним питанням для національної фразеографії залишається відбиття розвитку реальної фраземної підсистеми сучасної української літературної мови, а для цього треба піднести на вищий рівень і авторську лексикографію, що спонукатиме й до ретельнішого опрацювання ідіостилів видатних письменників.

Крім того, якщо зарубіжними мовознавцями уже з'ясовано навіть кореляцію між рівнем культури певних періодів та кількістю фразеологічних одиниць у мові, то в українському мовознавстві саме завдяки здійсненому авторкою дослідженню й ліквідуються певні прогалини у цих сферах.

Завдання, поставлені дисертанткою у роботі для досягнення мети, – комплексного аналізу авторських трансформацій загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Є. Гуцала з визначенням їх типологічних моделей і класифікаційних вимірів – успішно виконане (с.17).

У роботі витримано широке розуміння фразеології, яке підтримує більшість науковців (Л. Авксентьєв, Г. Їжакевич, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко та ін.), до аналізу залучено повністю й частково переосмислені ФО (крім фразем, залучені паремії, крилаті вислови, афоризми і т. ін.). Таке розуміння обсягу фразеології виправдане тим, що ФО всіх типів семантичної злотованості у трансформаціях створюють стилістико-прагматичний ефект. Запропонована авторська інтерпретація ФО як «тексту, сформованого у межах національного дискурсу, котрий є вираженням особливої ментальності» (с.36).

Олена Григорівна Важеніна спромоглася здійснити ґрунтовний аналіз прийомів трансформації фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала, визначила найпродуктивніші прийоми трансформації та модифікації ФО, що є домінантними та жанротвірними для химерної прози Є. Гуцала; доопрацювала систему прийомів структурно-семантичної трансформації ФО; ввела в науковий обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал з химерної трилогії Є. Гуцала; з'ясувала типологію авторських трансформацій із урахуванням змін структури та семантики фразеологізму; охарактеризувала статус і функції авторських трансформацій і модифікацій ФО у художній архітектоніці химерної прози митця з опертям на їх квалітативні та квантитативні параметри в тексті; розкрила вагомість значення авторських фразеологічних трансформацій загальнонародної фразеології у жанротворенні, текстотворенні тощо.

Композиція дисертації відповідає усім чинним вимогам, є логічною і науково виправданою. Аналізована праця О. Г. Важеніної, що складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку літератури та джерел, таблиць і додатків, відображає хід думки дисертантки і присвячена аналізу авторських трансформацій загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі

Є. Гуцала з визначенням їх типологічних моделей і класифікаційних вимірів в їх стосунку до фразеологічного фонду української літературної мови.

Джерелами фактичного матеріалу стали фразеологічні одиниці (узуальні й авторські) (загальний обсяг близько 7000 одиниць), одержані шляхом суцільної вибірки з химерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік» (1981), «Приватне життя феномена» (1982), «Парад планет» (1984).

Для встановлення нормативної форми і змісту фразеологізмів взято такі важливі для аналізу ресурси історичних і сучасних, зокрема ареальних фразеологічних словників і паремійних збірників, як: «Словник фразеологізмів української мови» (2008), «Фразеологічний словник української мови» (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко (1998)), пареміологічний збірник «Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період» (упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут (1963)) та інші фразеографічні видання.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження фразеологічних видозмін у тексті» всі структурні частини взаємопов'язані і забезпечують змістову цілісність, термінологічну адекватність.

З опертям на праці відомих фразеологів Л. Авксентьева, М. Алефіренка, С. Гавріна, В. Жукова, О. Куніна, В. Мокієнка, О. Молоткова, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, Д. Ужченка, М. Шанського здійснено аналіз кваліфікаційних ознак ФО та авторську інтерпретацію фразеологічної одиниці, яку кваліфіковано як текст, що сформований у межах національного дискурсу, котрий є вираженням особливої ментальності. Використання такого тексту сприяє активізації певних рис мови й потребує особливої граматики й особливих правил лексики. Саме тому фразеологічну одиницю не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі ФО на словосполучення й речення. Кожний фразеологізм є культурним текстом, а отже результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією. Наведені авторкою визначення цілком умотивовані і можуть кваліфікуватися як достатні (стор.36).

Грунтовністю, аргументованістю відзначається підрозділ 1.3 «Видозміни фразеологічної одиниці як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія дефініцій та

проблема розмежування», де висвітлено історію вивчення видозмін ФО з акцентуацією на індивідуально-авторському використанні ФО, здійснено класифікацію наукових підходів щодо вивчення процесів авторської видозміни ФО в лінгвістичній традиції. Зроблено спробу упорядкувати терміносистему на позначення авторських трансформацій ФО в художньому мовленні. Так, наприклад, формуючи термінологічний апарат дослідження, запропоновано «обмежитися термінами – *«спосіб трансформації»* і *«прийом трансформації»*, оскільки поняття «прийом трансформації» має вужче значення і є складником «способу трансформації». Отже, *спосіб фразеологічної видозміни* тлумачиться як система упорядкованих авторських прийомів перетворень фразеологізмів, об'єднаних спільними ознаками і спрямованих на реалізацію авторських інтенцій у художньому тексті. Аспект дослідження зумовив необхідність уточнення способів трансформації ФО й запровадження власних термінів на позначення способів трансформації ФО – *«фразеологічна варіація, семантична модифікація і структурно-семантична трансформація»* (стор. 50-52).

Заслуга авторки полягає в тому, що виконане нею дослідження ліквідує прогалини й у вирішенні дискусійних питань щодо трактування в цілому статусу «хімерної прози» в українській літературі (зокрема, чи це різновид «міфологічної прози»). Адже для визначення жанрової специфіки химерного роману важливе значення, як вказують дослідники Л. Масенко і Р. Стельмах, мають не стільки тема, сюжетна лінія, умовна алегоричність чи метафоричність, фольклорні ремінісценції тощо, а насамперед мовностильові особливості.

Дослідниця ж у роботі (Див. підрозділ 1.4. «Українська химерна проза: кваліфікаційні та класифікаційні виміри») узагальнила й виокремила визначальні кваліфікаційні ознаки химерної прози на мовному рівні на підставі роботи з текстами трилогії Є. Гуцала («Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет») та опрацювання зібраного фактичного матеріалу: «1) афористичність мовлення; 2) зв'язок з народним мовленням, надмірне використання загальнонародної фразеології; 3) ускладненість і заплутаність тексту; 4) ампліфікаційне нанизування лексичних та фразеологічних одиниць;

5) авторська обробка (трансформація) загальнонародної фразеології; 6) продуктивне використання авторських перифраз; 7) оказіональне фразеотворення; 8) синонімізація лексичних і фразеологічних одиниць; 9) стилістична поліфонія» (стор. 57-60).

Обґрунтовано у роботі думку про те, що трансформацію загальнонародної фразеології у химерних романах Є. Гуцала потрібно розглядати не як окремі стилістичні прийоми, а як важливу ознаку мовленнєвої організації тексту химерної прози, спрямовану не стільки на конкретизацію, розвиток чи поглиблення змісту, скільки на підкреслено експериментальну «гру» з названими мовними одиницями у тексті, яка естетизує висловлення, химеризує авторську оповідь, художньо увиразнює й насичує зміст тексту.

Встановлено, що оказіональні ФО пов'язані з сюжетом тексту і мають тісний зв'язок з контекстом, функціонують переважно в одиничному комунікативному акті, лише в тому контексті, у якому виникають. Ядро оказіональних ФО становлять фраземи й тавтологічні фразеологічні вирази, периферію – компаративні звороти, перифрази, афоризми.

Окремий підрозділ присвячено обґрунтуванню застосовуваних у дослідженні методів і методик аналізу видозмінених фразеологічних одиниць.

Грунтованістю, аргументованістю відзначається другий розділ «Структурно-семантична трансформація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація», у якому розглянуто структурно-семантичні особливості трансформованих ФО через аналіз низки прийомів структурно-семантичної трансформації. Так, з'ясовано, що спосіб структурно-семантичної трансформації відбувається через 10 прийомів, які авторкою розподілено за трьома групами: прийом якісної зміни ФО – субституція компонентів ФО (напр.:... *підраховуй колгоспні прибутки, знай своє сальдо-бульдо, так ні ж!* (ПП) і пор.: Знай своє діло!) (стор. 90); прийоми кількісної зміни фразеологізмів – поширення фразеологічної одиниці, усічення фразеологічної одиниці, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація, відфраземна деривація (напр.: *Гребу горіхи, як кінь копитом...* (ПЧ). і пор.: Гребе, як кінь

копитом (УНПП) (стор.129); прийоми структурної зміни ФО – фразеологічна інверсія, синтаксична трансформація, дистантне розташування компонентів фразеологічної одиниці (напр.: *Мартохо, жила зі мною у платтячку і в щастячку, еге ж?* (ПП). і пор.: Не родись у платтячку, а родись у щастячку (УНПП) (стор.157).

У третьому розділі «Семантична модифікація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація» О. Г. Важеніною проаналізовано індивідуально-авторську манеру використання письменником видозмінених ФО, коли письменник ставить за мету створення химерного тла тексту з посиленою образністю, з мовою чудернацькою і незвичною. Встановлено високу частотність прийомів семантичної модифікації, це: зміна модальності, компаративація фразеологічної одиниці, подвійної актуалізація. Зафіксовано 1060 мікротекстів із модифікованими автором ФО, що репрезентують різні прийоми семантичного способу модифікації ФО, і 657 мікротекстів конвергентного поєднання різних прийомів модифікації у межах однієї ФО.

Загалом, підсумовує авторка, письменник використовує 7 прийомів модифікації, що зреалізовані з різною частотністю. Найпродуктивнішим прийомом авторської модифікації є дефразеологізація (28%) (*Очі Дармограїшині вже скидались на двох совеняток, які раніше не видали сокола, а як уздріли, аж умліли* (ПЧ). і пор.: Не видала сова сокола; як уздріла, аж умліла (УНПП); зміна модальності (25 %), компаративації (13,4 %), подвійна актуалізація (11%), атрибутивація (11%), найменш продуктивними виявилися прийоми зміни традиційної лексичної сполучуваності (9%), адвербіалізації (3%) (стор.160).

Авторською реалізацією прийомів семантичної модифікації Є. Гуцала є характерне нанизування в межах певного мікротексту кількох однотипних прийомів, що слугує своєрідним засобом, спрямованим на естетичні та прагматичні орієнтири химерності. Авторські контексти розширюють семантичні межі ФО. Напр., виявлено 23 фразеологічні натяки, інтерпретовані стрижневим компонентом *гречка*. Конотації набуває ця лексема, виступаючи як

субституент, як поширювач, але найчастіше як фразеологічний натяк на ФО *скакати в гречку*, що вносить в оповідь жартівливу, іронічну, гротескную модальність (стор.159-162).

Теоретична і практична вагомість та оригінальність рецензованої праці полягає в кваліфікації спектру традиційних прийомів трансформації фразеологізмів індивідуально-авторськими прийомами Є. Гуцала, у поглибленні системи прийомів структурно-семантичної трансформації групою прийомів структурної зміни ФО (прийоми синтаксичної трансформації, фразеологічної інверсії, дистантного розташування компонентів ФО), а також у розширенні системи прийомів семантичної модифікації прийомами компаративації, атрибутивації й адвербіалізації фразеологічної одиниці.

Важливою позитивною рисою дослідження є наявність показової фактичної основи розвідки. У науковий обіг введено великий ще малодосліджений мовний матеріал – фразеологію химерної прози Є. Гуцала

Одним із визначальних досягнень рецензованої дисертації є показники частотності вживання та поширеності способів трансформації ФО, що характеризує й специфіку фразеологічної системи кінця ХХ ст. (стор. 89, 127, 127, 260).

У дослідженні авторка вирішує цілу низку гостро дискусійних, а то й не розв'язаних або нових проблем сучасної теорії фразеології, літературної мови, стилістики, фразеографії та літератури, пропонує своє бачення аналізованого матеріалу, переважна більшість якого чи не вперше стає об'єктом такого функціонально-синкретичного вивчення, йде в багатьох випадках своїм власним шляхом, відмінним від торованого й загальноновизнаного, що неминуче викликає зауваження, міркування, пропозиції. Нижче зупинимося на окремих з них:

1. Так, наші міркування передусім стосуються побажання чіткіше визначати власну позицію, зокрема щодо використання в дослідженні термінів «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «фразеологічний вираз», «фразема», «компаративний зворот» та ін. Адже в сучасній традиції вже усталилася тенденція до їх розмежування, а не ототожнення (стор. 36, 67).

2. На наш погляд, доцільно було б подати у додатках багатий фактичний матеріал у покажчику трансформованих ФО з мови химерних творів Є. Гуцала, адже це вагоме підґрунтя для створення словника.

3. На нашу думку, дещо фрагментарно висвітлено у роботі розмежування фразеологічних варіантів і фразеологічних синонімів. Хоча зрозуміло, що ці різновиди ФО щільно пов'язані в рамках парадигматичних угруповань та існує й певна дифузна зона перехідності між цими явища (стор. 46, 62-63).

4. Цілком логічним і мотивованим постає твердження про вагому стилістичну роль трансформованої ФО-заголовку, який є одним з найбільш насичених та актуалізаційно маркованих компонентів тексту. Проте ширшого висвітлення потребує і виконання заголовком інших функцій, адже він виступає складником таких категорій як: інформативність, проспекція, модальність, завершеність та ін. (стор. 72).

5. Мінливість мови завжди перебуває у протиріччі зі стабільністю норми, що зумовлює підвищену увагу до нормативного аспекту аналізу фразеологізмів, мета якого – вирішення вказаного протиріччя. У цій площині, на нашу думку, бажано б чіткіше окреслити в роботі висновки щодо потенційних можливостей прийняття досліджуваних трансформованих фразеологічних одиниць нормою (стор.189).

Зазначимо, що міркування, побажання та окремі зауваги, зроблені у відгуку про дисертаційну роботу, не стосуються її концептуальних положень, мають характер рекомендацій і не зменшують наукової ваги дослідження.

Подана до захисту дисертація Олени Григорівни є самостійною науковою розвідкою, має належний теоретичний і прикладний рівні виконання, відповідну наукову культуру аналізу й опису матеріалу, відповідну кількість і якість зібраних, систематизованих і класифікованих фактичних даних.

Висновки цілком логічні, вони не тільки узагальнюють виконаний аналіз, але й окреслюють перспективу дослідження проблеми. Загальні висновки не дублюють часткові висновки до окремих розділів роботи.

Рецензована праця, безперечно, є вагомою для теоретико-прикладного осмислення фразеології, може бути опертям для теоретико-прикладних

узагальнень та водночас сприятиме напрацювання засад теоретико-прикладного бачення інтерпретації фразеологізмів у авторській фразеографії.

Зміст автореферату повністю відображає зміст відповідних структурних компонентів (вступу, розділів і висновків) дослідження.

Основні положення дисертації достатньо апробовані на різного рівня науково-теоретичних конференціях та 21 одноосібній публікації автора та 2 публікаціях у співавторстві, зокрема: 8 одноосібних статей і 1 – у співавторстві, опубліковані у фахових виданнях, які включені до переліку ДАК МОН України (з них 2 одноосібні – у періодичних виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних); 1 одноосібна стаття – у періодичному закордонному виданні (Польща); 8 одноосібних статей та 1 у співавторстві у нефархових виданнях; 4 – у матеріалах доповідей наукових конференцій (з них 1 – у збірнику матеріалів доповідей закордонної конференції). Знайомство із цими публікаціями переконує, що концептуальні положення дисертації знайшли адекватне висвітлення в них. Авторка повною мірою використовує напрацювання цих публікацій у структурі своєї роботи, покликається на них у самому тексті роботи і вони наведені в Списку літератури та джерел (стор. 269-271).

Вважаємо, що наукове дослідження «Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала» Олени Григорівни Важеніної повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор О. Г. Важеніна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри журналістики, реклами і
зв'язків з громадськістю
Навчально-наукового
інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

